

Види виборчих систем

У законодавстві кожної демократичної країни закріплено виборчу систему.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – це сукупність правил, принципів та процедур, прийнятих для встановлення результатів народного голосування та розподілу місць між кандидатами на виборні посади.

Світова практика функціонування демократичних держав знає три головні типи виборчих систем – мажоритарну, пропорційну та змішану.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА отримала назву від французького “*majorite*” – “більшість”. На виборах за мажоритарною системою перемагає кандидат, який одержав більше голосів, ніж усі інші його суперники.

За цією системою відбуваються вибори у 76 країнах світу. Серед розвинених країн мажоритарна виборча система є традиційною для Великої Британії, Франції, Канади та США. Як правило, мажоритарна виборча система застосовується у країнах, де існує суперництво двох сильних політичних партій.

Розрізняють мажоритарні виборчі системи абсолютної та відносної більшості.

В умовах *мажоритарної системи абсолютної більшості* перемогу на виборах одержує кандидат, який набрав 50% +1 голос громадян, які взяли участь у голосуванні (Франція, Білорусь).

При *мажоритарній системі відносної більшості* перемагає кандидат, який просто отримав більше голосів, ніж усі його суперники, навіть якщо це менше, аніж 50% голосів виборців (США, Велика Британія, Канада, Індія та ін.).

У деяких країнах, які використовують мажоритарну систему, практикується встановлення *відсоткових бар'єрів*:

- перший бар'єр стосується кількості виборців, яка має взяти участь у виборах, аби вони вважалися такими, що відбулися (наприклад, на початку 90-х років в Україні “поріг явки” становив 50% виборців виборчого округу);

- другий бар'єр стосується мінімальної кількості голосів, яку необхідно набрати кандидату, щоб вважатися обраним (як правило, це 50%+1 від кількості виборців, які взяли участь у голосуванні).

Якщо перший бар'єр виявляється не подоланим, то, як правило, через певний час відбувається процедура повторних виборів. У разі, коли жодному з кандидатів не вдається подолати другий бар'єр, то через короткий термін (зазвичай 1-2 тижні) проводиться другий тур голосування. В такому разі два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі, виходять у другий тур, де змагаються між собою. Після цього виборці знов голосують, приймаючи остаточне рішення.

Світова практика показує, що мажоритарна виборча система сприяє формуванню стабільного уряду. Це пояснюється тим, що на виборах за цією системою перемагають політичні сили, які мають потужні регіональні структури та міцну матеріально-фінансову базу. Крім того, за умов мажоритарної системи існує тісніший зв'язок між виборцями і депутатом, якого так би мовити “знають в обличчя”. Це особливо актуально для пострадянських країн, де депутата часто сприймають не як законотворця, а як людину влади, до якої можна звернутися з проханням щодо вирішення тих чи інших питань мешканців виборчого округу – від забезпечення підручниками сільської школи до прокладки автомобільних доріг.

Поряд з безперечними перевагами, мажоритарна виборча система має низку серйозних вад.

Насамперед, існує проблема точного відображення волі виборців, що спричинена особливостями підрахунку голосів.

У тих країнах, де вибори проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості значна частина голосів виборців просто втрачається. При цьому меншість в цілому по країні може сягати сотень тисяч, а то й мільйонів осіб.

Наприклад, партія А, партія Б і партія В конкурують між собою на виборах у трьох виборчих округах по 10 тисяч виборців в кожному. Припустимо, кандидат від партії А на виборах в першому виборчому окрузі одержав 9 тисяч голосів, тоді як кандидат від партії Б одержав 100 голосів, а кандидат від партії В – 900 голосів. В другому окрузі за кандидата від партії А проголосувало 900 виборців, за кандидата від партії Б – 5 тисяч виборців, за кандидата від партії В – 4 тисячі виборців. Нарешті, в третьому окрузі голоси розподілились таким чином: кандидат від партії А – 2 тисячі голосів, кандидат від партії Б – 5 тисяч голосів, кандидат від партії В – 3 тисячі голосів. В підсумку маємо ситуацію, коли партія А, що збрала 11,9 тисяч голосів, одержує лише одне місце у парламенті, партія Б, за яку проголосувало 10,1 тисяч виборців, матиме два депутатських мандати, а партія В, за яку було віддано 7,9 тисяч голосів, взагалі не буде представлена у виборному органі.

В умовах мажоритарної системи відносної більшості воля виборців може бути спотворена ще більше. Адже за цією системою можуть перемогти (і часто перемагають) ті кандидати, яких підтримує

менше половини виборців, тобто перемогу отримує воля меншості, а воля більшості не знаходить свого вияву.

Наприклад, у тих самих виборчих округах конкурують ті ж самі три партії. У першому виборчому окрузі партія А збрала 9 тисяч голосів, партія Б – 100 голосів, партія В – 400 голосів. В другому окрузі голоси розподілилися так: партія А – 5,5 тисяч голосів, партія Б – 5 тисяч голосів, партія В – 4,5 тисячі голосів. В третьому окрузі результати були такі: партія А – 3,5 тисяч голосів, партія Б – 4 тисячі голосів, партія В – 2,5 тисячі голосів. В такому разі партія А, що набрала 18 тисяч голосів, одержить одне депутатське місце, партія Б з результатом 9,1 тисяча голосів – два мандати, а партія В, за кандидатів від якої було подано 7,4 тисячі голосів, – жодного.

Характерним прикладом виборів, які продемонстрували недоліки мажоритарної виборчої системи, були парламентські вибори у Великобританії 1970–1980-х років, коли лейбористська партія, одержуючи підтримку абсолютної більшості виборців країни, задовольнялася лише 40 відсотками місць у парламенті.

Такі самі аномалії продемонстрували парламентські вибори у Франції 1995 року, коли Національний фронт на чолі з Ле Пеном здобув у південних районах країни понад 30 відсотків голосів, але жоден кандидат цієї партії не пробився до парламенту.

У 1998 році під час виборів Президента США найбільша кількість американців проголосувала за Альберта Гора, проте через особливості системи підрахунку голосів державу очолив Джордж Буш-молодший.

В сьогоденній Україні випадки, коли меншість обирає владу, доволі часто трапляються на місцевих виборах. Так, у 2007 році Леонід Черновецький вдруге обійняв посаду Київського міського голови, заручившись підтримкою лише 26% киян, що мають право голосу.

Крім того, мажоритарна виборча система дозволяє правлячій політичній силі шляхом маніпуляцій з “нарізанням” (визначенням меж) виборчих округів створювати собі переваги на виборах.

Слід зауважити також, що вибори по одномандатних округах закривають доступ до парламенту національним меншинам, що розселені не компактно.

Нарешті, мажоритарна виборча система, особливо для молодих демократій, стримує розвиток політичних партій, розмиває політичну дисципліну і створює ґрунт для проявів політичної безвідповідальності.

Саме ці прогалини мажоритарної виборчої системи завжди були об’єктом критики, що викликало свого часу появу іншого типу виборчої системи – пропорційної.

При застосуванні **ПРОПОРЦІЙНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ** виборці голосують за список кандидатів від політичної партії (блоку партій). Підставою для вибору є підтримка політичної платформи чи програми розвитку держави, задекларованих зазначеним політичним об’єднанням. У такому разі мандати розподіляються між політичними силами пропорційно до кількості голосів, відданих за них.

Вибори за пропорційною виборчою системою відбуваються у 49 країнах світу, з яких 25 – європейські. Найтиповішими прихильниками пропорційної виборчої системи є Іспанія, Португалія, Австрія, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Словаччина, Чехія, Естонія, Латвія. З 2002 року пропорційна система застосовується на виборах до Верховної Ради України.

В усіх країнах, де застосовується пропорційна виборча система, діють кілька впливових партій, жодна з яких історично не одержує сталої більшості в парламенті.

Існують **три різновиди пропорційної виборчої системи**:

- з використанням жорстких списків;
- списків з преференціями;
- напівжорстких списків.

При застосуванні *пропорційної виборчої системи з жорсткими списками* (наприклад, у Португалії, Ізраїлі) кожне з політичних об’єднань-учасників виборів (партія, блок, коаліція тощо) пропонує свій виборчий список, самостійно визначаючи послідовність розташування у ньому прізвищ кандидатів в депутати. Отже, якщо це об’єднання склало список зі 100 кандидатів і отримало на виборах 10 відсотків голосів, то перші 10 осіб із списку автоматично стають депутатами. При цьому виборець ніяк не може вплинути на персональний склад партійної парламентської групи – фракції. Інакше кажучи, за такої системи громадянам пропонується обрати не особистостей, а політичні платформи партій.

Пропорційна виборча система з преференціями (застосовується у Фінляндії, Норвегії, Бельгії, Нідерландах) дає можливість враховувати персональні вподобання виборців. Тобто громадяни мають право не тільки проголосувати за конкретну партію чи коаліцію, а й позначати у списку номери тих кандидатів, яких вони особисто хотіли б бачити в парламенті. Якщо, наприклад, кандидат, який знаходиться у списку під № 20, має більший успіх серед електорату, ніж його колега, який має № 5, то саме № 20 буде обраний у першу чергу.

Пропорційна виборча система з напівжорсткими списками (застосовується в Австрії) надає виборцеві можливість за його бажанням проголосувати або за партійний список загалом, або віддаючи перевагу (преференцію) комусь із кандидатів у списку. Практика свідчить, що більшість виборців схильна обирати перший варіант, не вдаючись у деталі. Тому, відповідно, більше шансів обратися мають кандидати з першими порядковими номерами.

До безперечних переваг пропорційної виборчої системи слід віднести те, що вона сприяє розвитку політичних партій, підвищує їх відповідальність перед суспільством, а також дає шанс різним політичним силам у чесній передвиборчій боротьбі здобути місця у представницькому органі державної влади.

Разом з тим існує небезпека, що робота парламенту, обраного за пропорційною системою, так само як і сформованого ним уряду може бути вкрай неефективною через надмірну розпорошеність представлених у ньому політичних сил.

Щоб уникнути згаданої небезпеки, у багатьох країнах застосовують спеціальний запобіжник – так званий **виборчий бар'єр**. Йдеться про встановлений відсоток голосів, набравши який, партія отримує право на мандати. Залежно від країни, зазначений відсоток зазвичай коливається в межах від одного (Ізраїль) до десяти (Туреччина).

У країнах, де діє подібний запобіжник, політичне об'єднання, що заручилося підтримкою достатньої для подолання бар'єру кількості виборців, одержує мандати пропорційно до набраних голосів. Якщо ж голосів виявляється менше, ніж установлено бар'єром, то об'єднання залишається без парламентського представництва, а його потенційні мандати знову ж таки пропорційно розподіляються між політичними силами, які пройшли до парламенту.

Водночас існує думка, що встановлення виборчого бар'єру обмежує демократію, оскільки позбавляє окремі партії, яких підтримує немала кількість виборців, права на участь у розподілі парламентських місць, тобто воля цих виборців взагалі ігнорується.

Наприклад, візьмемо країну, де парламент складається з 300 депутатів, а виборчий бар'єр встановлено на рівні 3%. Припустимо, що у голосуванні на парламентських виборах взяло участь 10 мільйонів виборців. Виборчий бар'єр подолали 5 партій, за яких сукупно проголосувало 60% виборців (6 мільйонів громадян), зокрема і партія А з результатом 3,1% (310 тисяч громадян). Водночас зазначений бар'єр не підкорився 10 партіям, які разом отримали підтримку 40% виборців (4 млн. громадян), в тому числі і партії Б, яка показала результат у 2,9% (290 тисяч громадян). В підсумку партія А отримує мінімум 10 депутатських мандатів, партія Б, програмні засади якої поділяє не набагато менша кількість виборців, залишається поза межами парламенту, а декілька мільйонів громадян зовсім не отримують виразників своєї позиції у законодавчому органі країни.

Противники пропорційної виборчої системи в якості одного з її недоліків вказують також на знеособленість партійних списків, що особливо відчутно за наявності жорстких (закритих) списків. Адже виборці фактично голосують за лідера (лідерів) політичної сили, часто не знаючи, кого ще вони обирають. Так, в Україні в бюлетені вказуються прізвища п'ятих перших кандидатів в депутати – “перша п'ятірка”. Інший бік медалі полягає в тому, що за такої ситуації депутат незрівнянно більше залежить від партійної волі, аніж від волі виборців. Також часто постає проблема повноцінного представництва у парламенті регіональних еліт.

За пропорційної системи формується багатопартійний парламент і, як правило, у ньому триває гостра політична боротьба. Уряд також зазвичай формується як коаліційний, що іноді ускладнює прийняття рішень.

Досягати компромісу між принципом представництва різних політичних сил у парламенті та стабільністю сформованого ним уряду з урахуванням інтересів регіонів країни дозволяє змішана виборча система.

Змішана виборча система поєднує в собі елементи мажоритарної і пропорційної виборчих систем.

Найпростішою схемою змішаною виборчої системи є **лінійне змішування**: одна частина парламенту обирається за мажоритарним, інша – за пропорційним принципом. Прикладом може виступати Німеччина, де нижня палата парламенту – Бундестаг – на 50 відсотків обирається за мажоритарною системою відносної більшості, а ще на 50 відсотків – за партійними списками. За таким самим принципом обирають парламенти у Литві, Грузії, Словенії. Угорський парламент третину місць відводить депутатам-“мажоритарникам”, решту – депутатам-“списочникам”.

Іншим різновидом змішаної системи є **структурне змішування**:

парламент має дві палати, одна з яких обирається за мажоритарним принципом, інша – за пропорційним. Типовими прикладами застосування такої системи виборів є Австралія та Польща.

Яка ж з виборчих систем є кращою? Однозначної відповіді на це питання бути не може. Справа в тому, що будь-яку виборчу систему, її недоліки і переваги, можна оцінити лише у взаємодії з типом політичної системи, формою правління, характером політичної культури громадян конкретної країни, природою діючих у ній політичних партій, станом громадянського суспільства тощо. На кожному

історичному етапі виборча система може або сприяти демократичному розвитку країни, або гальмувати його. Тому виборчі закони перестають відповідати своїм цілям мірою того, як розвиваються інші інститути суспільства і держави. Не випадково в умовах великих суспільних змін виборча система змінюється досить часто.

Однією з головних передумов проведення демократичних виборів є високий рівень виборчої культури громадян.

ВИБОРЧА КУЛЬТУРА – складова демократичної політичної культури, що базується на усвідомленні громадянами важливості виборів для визначення стратегії майбутнього розвитку країни та передбачає сукупність знань про виборчий процес, а також обумовлену цими знаннями поведінку.

Виборча культура громадян починає формуватися ще під час навчання у середній школі. З метою створення у майбутніх виборців уявлення про вибори як демократичну, відкриту та чесну процедуру, забезпечення позитивного ставлення щодо участі у виборах до навчальних планів багатьох шкіл включено вивчення основ виборчого права.

Важливе значення також має розвиток учнівського самоврядування, адже воно формується шляхом виборів. Під час їх проведення школярі оволодівають практичними навичками здійснення виборчого процесу і голосування, вивчають програми кандидатів і складають з цього приводу власну думку. Голосування дисциплінує учнів, підвищує їхню відповідальність за свій вибір. В подальшому ця відповідальність переростає у відповідальність за долю країни, усвідомлення цінності голосу кожного виборця в день голосування.